

de motieven en tendenzen van Voltaire's geschiedschrijving met die van het werk van Bossuet heeft vergeleken ³⁶). Van het denkbeeld van „l'aigle de Meaux”, dat de providentia Dei het historisch proces beheerscht, zoo laat ons de schrijver daar zien, wilde Voltaire in zijn fel anti-Christendom niets weten. Maar bij deze ontkenning kon hij toen uiteraard niet blijven staan. Na God te hebben onttroond had hij behoefte aan een andere macht, aan een andere „intelligence” nog liever, waardoor de gebeurtenissen dan wel zouden worden geleid. En zóó — veel meer intusschen uit zijn wil dan uit „das reine Anschauen” — poneerde hij toen den invloed der menschelijke ratio en de voortdurende toename daarvan. Zoodat wij dus gereedelijk van een „Umkehrung Bossuet's” mogen spreken. „Die neue Geschichtsauffassung.... erblickt den Sinn und Inhalt der Weltgeschichte nicht mehr in dem ewigen Kampf des Glaubens gegen den Unglauben, sondern in dem grossen Kampf der Vernunft gegen die Unvernunft. Ein intellektualistisches Ideal” — dat, zoo als dan vervolgens nog wordt aangetoond, mee een moreel en een aesthetisch omvat — „hat das religiöse in der Herrschaft abgelöst”.

Een duidelijk bewijs: het zij zoo; maar tegelijk dan toch maar één enkel! Ik ontveins het mij niet. Andererzijds mag ik echter, dunkt mij, toch ook wel laten gelden, dat het juist Voltaire is, ten opzichte van wien hier zulke afhankelijkheid der vooruitgangsidee van de Christelijke geschiedphilosophie blijkt. Voltaire, die veel meer dan een origineel denker de omroeper der „idées courantes” van zijn tijd was; wiens uitingen volgens Victor Hugo veel meer „un siècle” dan „un homme” hebben vertegenwoordigd.

Maar heeft die afhankelijkheid nu maar aan één kant alleen bestaan; uitsluitend aan dien van de idee van den vooruitgang? Of was ze wederkeerig en valt hier wisselwerking te constateeren? Het zou niet verwonderlijk zijn als het zoo was. Zooals het dogma der Kerk bijna altijd gevroedmeesterd is door de ketterij, zoo komt ook in het algemeen de Christelijke levens- en wereldbeschouwing veelal eerst tot volle bewustheid van haar overtuigingen, doordat een denkbeeld, dat buiten haar grenzen is opgekomen, haar noodzaakt om daar dieper over na te denken en een vervorming van dat vreemde overeenkomstig den aard